

УДК 94 (477):281.93

*Ольга Балягузова
(Миколаїв)***СТАН ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1917-1920 рр.:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

В останні роки все більшої популярності набуває краєзнавчий та регіональний аспекти вивчення історичного минулого нашої країни. Це дає змогу розібратися не лише в місцевих особливостях тих чи інших подій, а заглибитись у їх пізнання, що у подальшому дасть змогу створити узагальнюючу глибоку працю з історії України. Особливий інтерес викликає історія релігій та конфесій і, насамперед, православної церкви, що є пануючою релігією в Україні. Саме тому автор вирішила звернутися до суперечливого періоду 1917-1921 рр., який до сьогодні не набув належного висвітлення на регіональному рівні, не дивлячись на появу ряду фундаментальних праць (В. Ульяновський, Б. Андрусишин) та загальних нарисів (Г. Лаврик, О. Тригуб) [1].

На початку 1917 р. православний масив українських земель, які входили до Російської імперії, поділявся на 9 єпархій, підпорядкованих Святішому Синоду в Петрограді, кордони яких, як правило, збігалися з губернськими: Київська, Волинська (кафедра в Житомирі), Подільська (кафедра в Кам'янці-Подільському), Чернігівська, Харківська, Катеринославська, Полтавська, Херсонська (кафедра в Одесі) і Таврійська (кафедра у Сімферополі).*

* Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – С. 242. Галина Лаврик, спираючись на працю Василя Біднова, помилково вказує про існування на початку 1917 р. Холмської єпархії, яка не входила до РПЦ, і, відповідно, Українського екзархату, і не згадує Таврійської єпархії. - Див.: Лаврик Г.В. Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні (1917-1923 рр.): Історико-економічний аспект: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. - Полтава,

Близько 40 млн. населення тодішніх українських земель залишалось прихильним традиційній православній церкві та її духовенству на чолі з митрополитом Володимиром (Василем Богоявленським, 1848-1918), митрополитом Київським і Галицьким, головуєчим членом Святішого Синоду, священноархімандритом Києво-Печерської Успенської лаври. Волинську єпархію очолював архієпископ Волинський і Житомирський, священноархімандрит Почаївської Успенської лаври Євлогій (Василь Георгієвський, 1868-1946); Катеринославську - архієпископ Катеринославський і Маріупольський Агапіт (Антоній Вишневський, 1867-1924); Подільську - єпископ Подільський і Брацлавський Митрофан (Митрофан Афіньський, 1861-1920). Єпископом Полтавським і Переяславським був Феофан (Василь Бистров, 1873-1940); Таврійським і Сімферопольським - Димитрій (Давид Абашидзе, 1867-1939). На чолі Харківської єпархії стояв архієпископ Харківський і Охтирський Антоній (Олексій Храповицький, 1863-1936); Херсонської - архієпископ Херсонський і Одеський Назарій (Микола Кирилов, 1850-1928); Чернігівської - архієпископ Чернігівський і Ніжинський Василь (Василь Богоявленський, 1867-1919) [2].

Залежно від розмірів єпархії мали від одного до трьох вікарних єпископів, які поділялись між окремими єпархіями: у Київській єпархії - 4 вікарних єпископи (Чигиринський, Уманський, Канівський і Черкаський), Харківській - 2

1996. - Арк. 28; Біднов В. Церковна справа на Україні. – Тарнів, 1921. – С. 5.

Таблиця 1.

Кількість монастирів, монахів та послушників по єпархіям України у 1917 р. [5]

Єпархія	Монасти рів чоловічих	Середня кількість на 1 монастир		Монасти рів жіні.	Середня кількість на 1 монастир	
		Ченців	Послушни ків		Черниць	Послушни ць
Київська	11	16	14	9	70	90
Волинська	10	22	23	6	23	99
Чернігівська	9	26	6	6	45	37
Таврійська	7	38	25	4	20	141
Подільська	6	16	15	5	32	94
Харківська	6	77	12	6	61	102
Полтавська	3	51	8	4	110	123
Херсонська	3	29	17	3	36	172
Катеринославська	1	52	8	6	27	84
Всього	56	327	128	49	424	942

(Сумський, Старобільський),**
Херсонській - 3 (Новомиргородський,
Єлисаветградський та Миколаївський),
Волинській - 3 (Кременецький,
Володимир-волинський і Острозький),
Таврійській - 1 (Севастопольський),
Чернігівській - 2 (Стародубський,
Новгород-Сіверський), Катеринославській
- 1 (Приазовський і Таганрозький)***,
Подільській - 2 (Вінницький та Балтський),
Полтавській - 1 (Прилуцький) [3].

Усі ієрархи мали вищу освіту, а
більшість - і наукові ступені кандидатів
богослов'я, магістра або доктора

** В. Біднов у своїй роботі вказує лише на одного
вікарія Харківської єпархії - Сумського. - Див.:
Біднов В. Церковна справа на Україні. - Тарнів,
1921. - С. 5.

*** В. Біднов, а за ним і Г. Лаврик, у своїх роботах
вказують іншу посаду вікарія Катеринославської
єпархії - Павлоградський. - Див.: Біднов В. Вказ.
праця. - С. 5; Лаврик Г.В. Вказ. праця. - С. 29. Це
явна помилка, бо цього вікаріатства на початку
1917 року не існувало. Воно з'являється у липні
1917 року з призначенням на цю посаду Євлампа
Краснокутського. - Див.: Губонин М.Е. Общий
алфавитный список православных и
раскольнических епархий 1917-1946 гг. // Акты
Святейшего Тихона, Патриарха Московского и
Всея России, позднейшие документы и переписка о
каноническом преемстве высшей церковной власти.
1917-1943. Сборник в двух частях. Сост.
М.Е. Губонин. - М.: Православный Свято-
Тихоновский Богословский Институт, 1994. -
С. 939.

богослов'я. Що ж стосується їх ставлення
до національного питання, то вони його
або недооцінювали, або ж займали
проросійські позиції. За національним
складом православний єпископат в
основному був російським: з двадцяти
восьми єпископів тільки троє за
походженням були українцями [4].

В Україні діяло 105 православних
монастирів (див. Таблицю 1).

Кожна єпархія мала свою семінарію.
Окрім цього, діяли пастирська
місіонерська семінарія при Георгіє-
Бізоковому монастирі (Херсонська
губернія), пастирське училище та 29
духовних училищ. З чотирьох вищих
церковних духовних учбових закладів
Російської імперії в Україні діяв один -
Київська духовна академія. Серед її
викладачів у той час були такі відомі вчені
як С.Т. Голубєв, В.З. Завітневич,
Ф.І. Міщенко, М.І. Петров, М.Є. Поснов,
В.П. Рибинський, Ф.І. Титов.

В Україні виходила друком значна
кількість періодичних церковних видань,
зокрема журнали «Труды Киевской
духовной академии», «Руководство для
сельских пастырей». У кожній єпархії
видавались єпархіальні відомості [6].

Після Лютневої революції, в той час,
коли Св. Синод звернувся з посланням, в
якому закликав «вірних чад православної
церкви» підтримати Тимчасовий уряд і

своїм указом 7-8 березня 1917 р. відмінив поминання під час церковної служби імператора і встановив вимогу «підносити моління про благовірний Тимчасовий уряд» [7], релігійне життя України активізується, поширюється рух за його демократизацію та національне оновлення.

Рух за реформування православної церкви в Україні йшов у двох напрямках: по-перше, по шляху національного реформування церкви (українізація церковної служби, автокефалія церкви, загальне оновлення її на засадах первісного християнства тощо) і, по-друге, оновлення та реформації в середовищі РПЦ, що не торкалися національного моменту (виборність духовенства, участь мирян в управлінні церквою, вживання російської мови при службі тощо).

Що стосується першого напрямку, то вже навесні 1917 року в багатьох єпархіях України на пастирських з'їздах за участю духовенства і мирян піддавалась критиці діяльність Російської православної церкви в Україні й обговорювались питання майбутнього її устрою.

Основною революційною силою на них виступили миряни, що разом з нижчим духовенством домагалися проведення демократичних перетворень і участі в рішенні всіх пекучих питань. Як і в інших російських єпархіях, з'їзди звільняли з посади неугодних архієреїв: одних під приводом їхньої реакційності, інших відстороняли, якщо вони чим-небудь не влаштували місцевих українофілів, як у випадку з архієпископом Харківським Антонієм (Храповицьким), що не дозволив читати Євангеліє на Великодній літургії українською мовою. Утім, рішення з'їзду залежало не тільки від популярності єпископа, але і від сили українофілів. Так, архієпископ Євлогій (Георгіївський), відомий своїми правими поглядами, був підтриманий Волинським з'їздом, незважаючи на деякі спроби його змістити [8].

Найбільш гостро на цих з'їздах поставало питання про українізацію церкви. Найбільш радикальними у цьому відношенні були Подільський, Полтавський і Київський єпархіальні

з'їзди. Саме в цих єпархіях населення було русифіковане в найменшій мірі, відповідно, сильнішими були українські настрої. Трохи пізніше саме ці губернії стануть центрами діяльності УАПЦ. Саме тут висувались пропозиції розірвати зв'язки з Москвою й утвердити церкву в Україні як незалежну (автокефальну) установу з Всеукраїнським центром у Києві, висловлювались домагання духовного відродження церкви. Так, на єпархіальному з'їзді у Полтаві (3-6 травня 1917 р.) духовенство та миряни підтримали ідею українізації церковної справи в Україні. Подібну постанову прийняв Подільський єпархіальний з'їзд [9].

Але Південь України: єпархії Катеринославська, Таврійська та Херсонська не виявили належного зацікавлення до національного моменту в церковному житті [10]. Зрусифіковане у своїй більшості, духовенство більше мріяло про Всеросійський церковний собор у Москві, очікуючи від нього оновлення всього релігійного життя. У бурхливі часи 1917 року воно перебувало у стані очікування, в надії на збереження єдиної РПЦ. Загалом, стверджує Василь Ульяновський, у середовищі духовенства всіх рівнів, у принципі, був досить незначний відсоток свідомих прихильників української національної ідеї [11].

У Департаменті сповідань збереглося повідомлення від президії Тимчасової Української Православної Ради на Херсонщині, що секретар духовної консисторії М. Чистяков звільнений нею «за запеклу ворожість до Української Православної Церкви й Української Самостійної Республіки та Державності». Він називав Український Собор «самочинним» і «розкольницьким» і фактично був «одним із стовпів, на котрих спирається русифікаторська реакція в Одесі і Херсонщині проти відродження Української Православної Церкви». Рада просила підтвердити усунення М. Чистякова, який не підкорився її рішенню, й замінити його особою, «прихильною до автокефалії української церкви і ніяк не ворожою до УНР» [12].

Іншим прикладом великодержавницьких настроїв духовенства південного регіону є гостра полеміка С. Шелухіна з групою одеських священиків, надрукована газетою «Нова Рада». «Де й коли релігія наказувала вам ставитися до української мови і взагалі до якої б то не було мови вороже, не визнавати й одкидати її? - запитував С. Шелухін своїх опонентів. І тут же давав відповідь: «Нігде й ніколи. Навпаки. Акт сошестя Святого Духа у вигляді язиків показав святість... всякого язика... як дарунка Святого Духа». Шелухін закликав пастирів бути єдиними зі своєю паствою, а інакше «ми, віруючі православні українці, покинуті нашими пастирями, самі мусимо устроювати нашу Церкву» [13].

На думку миколаївського дослідника О. Тригуба, «це ще раз підтверджує антиавтокефальні та антиукраїнські настрої серед більшості православного духовенства Херсонської єпархії» [14].

Влітку 1917 р. в Одесі пройшов єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, на якому була поставлена вимога широкої участі мирян та нижчого духовенства в церковному житті через систему Рад (від парафіяльних до єпархіальних і врешті Церковного Собору) та виборність духовенства (виділено в тексті. – О.Б.) (з єпископатом включно). Також було поставлене питання щодо можливості вживання української мови у проведенні літургій. Щодо виборності з'їзд прийняв стверджувальну постанову, а у відношенні мови - вона була визнана непридатною для проведення літургій [15].

11-12 червня 1917 р. у Москві розпочав роботу Всеросійський з'їзд духовенства і мирян. На ньому були присутні 66 делегатів від 10 єпархій України (10-ою єпархією була Холмська, від якою прибули представники. – **О.Б.**) на чолі з І. Морачевським. Українська фракція висловила такі побажання: «1) забезпечити Україні свободу церковного самовизначення; 2) запровадити в життя соборність й українізацію всіх сторін місцевого церковного життя; 3) надати Україні свободу якнайскоріше скликати Всеукраїнський церковний з'їзд

духовенства і мирян». У резолюції з'їзду підкреслювалося: якщо хід політичних подій приведе до створення самостійної Української держави, то і церква в ній повинна бути автокефальною; коли ж Україна стане автономною у складі Росії, то і церква буде автономною. Крім того, з'їзд підтримав ідею вживання національних мов у богослужінні, а також думку про скликання Всеукраїнського церковного собору [16].

Більшість єпископату православної церкви в Україні цих пропозицій не сприйняла і митрополит Київський і Галицький Володимир (Богоявленський) засудив рух за автокефалію православної церкви в Україні, заявивши, що любов до вітчизни не повинна затемнювати любові до єдиної і неподільної Росії та її православної церкви. Пізніше з такою ж заявою виступили об'єднання парафіяльних рад російської орієнтації.

Ця заява стала кульмінаційним моментом у революційному сплеску настроїв церковної громадськості. Уже з літа спостерігається «поправління» поглядів духовенства і значної частини мирян. Домігшись певних змін у єпархіях й очікуючи рішення усіх найбільш важливих питань від Всеросійського Собору, в умовах наростаючої політичної кризи люди прагнули компенсувати нестабільність їхнього навколишнього життя зміцненням традиційного устрою церкви. Єпархіальні з'їзди, що пройшли восени 1917 року чітко позначили перехід радикальних груп на консервативні позиції. Так, Подільський з'їзд (серпень-вересень) висловився проти автокефалії й українізації богослужіння, посилилася відсіч прихильникам автокефалії і в Києві. У той же час, по мірі зростання консервативних настроїв, автокефальна течія ставала все більш радикальною [17].

Проте ідея автокефалії православної церкви не вмирає: її знов і знов висувають різні громадські організації. Вона отримує значний резонанс на III Всеукраїнському військовому з'їзді, який 9 листопада 1917 р. прийняв резолюцію про автокефалію української церкви, її незалежність від держави, а також про

введення української мови у богослужіння. Тут же було сформовано Організаційний комітет зі скликання Всеукраїнського церковного собору з 30 осіб (військових священників і військовиків). А 6 листопада створюється «Братство Воскресіння», яке очолив колишній архієпископ Володимирський Алексій (Дородніцин). На установчих зборах Братства було проголошено необхідність автокефалії православної церкви в Україні, розрив зв'язків з Московським патріархатом і скликання найближчим часом Всеукраїнського церковного собору [18].

Саме Організаційний комітет разом із членами «Братства Воскресіння» та Комітету зі скликання Собору провели 6 грудня установчі збори, на яких було проголошено, що з цих організацій утворюється Тимчасова Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР), «котра й буде тимчасовим правительством для Української Православної церкви та свої повноважності зложить на Всеукраїнським Православним Церковним Соборі» [19].

Головою ВПЦР було обрано військового священника О. Маричева, а його заступником - полковника В. Цвічинського. Серед членів Ради були такі відомі діячі автокефального руху у православної церкви України як протоієрей Е. Капралов, В. Липківський, Н. Шараївський, священники В. Дурдуківський, П. Погорілко, П. Тарнавський, диякони А. Дурдуківський і П. Корсуновський, миряни професори П. Кудрявцев та О. Міщенко, генерал-майор Новицький, прапорщик Т. Голик, К. Мирович, П. Мазюкевич. Посаду почесного голови ВПЦР було запропоновано єпископу Димитрію (Вербицькому), але він відмовився, і тоді її обійняв архієпископ Алексій (Дородніцин). Загальна кількість ВПЦР сягала близько 60 осіб, більшість з яких були священники-українці та ліберально настроєна інтелігенція [20].

Свою програму ВПЦР виклала у відозві до українського народу. У ній говорилося про його колишню волю, утрачену після об'єднання з Москвою. Тепер же,

«відновивши свою народну Республіку... (український народ – **О.Б.**) міг відновити і колись ні від кого незалежну, автокефальну святу церкву свою». «Але росіяни ...завели в себе нового самодержця духовного - московського Патріарха», щоб загнати «й український народ у нову духовну неволю» [21]. Термінове скликання Українського Собору потрібне було для того, щоб «не потрапити в цю духовну неволю», і тільки обраний народом Собор мав би право вирішувати долю Церкви і визнавати Патріарха. Не обмежуючись заявами, ВПЦР спробувала взяти владу в церкві у свої руки, призначивши в консисторії (виконавчі органи єпархіального керування) своїх комісарів, розпустила Київську консисторію, і здійснила спробу вигнати з Києва митрополита Київського і Галицького Володимира (Богоявленського).

Діяльність Ради викликала різке неприйняття з боку єпископату і церковної громадськості, що виступала проти розколу церкви й українізації. У той же час, від Ради в Москву до Патріарха Тихона направилася делегація для обговорення становища церкви в Україні і питання про скликання Собору

Події в Україні викликали гострі суперечки на Всеросійському Соборі. Для вивчення обстановки на місці до Києва була відправлена делегація на чолі з митрополитом Платоном (Рожественським). У ході роботи вона прийшла до висновку, що «прагнення до українізації церковного життя» має місце в деяких прошарках, «кількісно поки невеликих», але через те, що «є інша сторона, кількісно незрівнянно велика, що негативно відноситься до цього руху», ситуація може набути гострих форм. Причини прагнення до самостійності члени комісії бачили «у нерозривному зв'язку з пробудженням української самосвідомості в широких масах народу, й особливо у військових частинах». Черпало сили воно у розвалі країни і прагненні «до утвердження і зміцнення місцевих центрів, не обійшлося і без інтриг честолюбців». Оскільки «гасло автокефалії ґрунтується

на непорозумінні, тому що сутність бажання, що криється в ньому, складається не в духовному розриві із Всеросійською Церквою, а в прагненні до повного самоврядування в місцевих церковних справах», Помісний Собор ухвалив «піти назустріч церковним прагненням українського народу», але при «дотриманні канонічних основ і збереженні релігійної єдності всієї православної Росії» [22]. Патріарх Тихон погодився з цим рішенням і дав благословення на скликання Всеукраїнського Церковного Собору.

Для обговорення подальшого розвитку церковного життя 23 грудня 1917 р. у Києві збирається нарада прихильників реформування православної церкви в Україні. Ця нарада ухвалила тези, авторами яких були М. Василенко, М. Глокке, В. Завитневич, Е. Капралов, К. Кудрявцев, О. Левицький, К. Миревич, В. Науменко, М. Оксіюк, Ф. Поспіловський, Ф. Штейнгель, В. Екземплярський та ін. В них було сказано, що «Союз приходських советов г. Києва» не відображає інтересів усього народу України, а тільки деяких груп православного населення м. Києва; що потреба реформування православної церкви в Україні «на основі самостійності... оригінальності й церковного побуту при строгій вірності вічним засадам православ'я має свої коріння в національних відмінностях українського народу і виправдовується потребою децентралізації в церковнім житті також, як і в політичнім, і через те має признаватись за позитивний фактор сучасного церковного руху на Україні». ВПЦР визнавався як повноважний орган зі скликання Всеукраїнського православного церковного собору. Цей собор повинен був складатись з єпископів, кліриків і парафіян. Щодо автокефалії православної церкви в Україні позиція була досить стриманою: ця ідея, на думку авторів тез, «не має принципіального заперечення». Але водночас говорилося про те, що, «маючи на увазі довголітній зв'язок між українськими й іншими єпархіями православної російської церкви... в

будучині мусять бути вироблені й зовнішні форми виразу внутрішнього зв'язку між дільницями православної російської церкви» [23].

За ініціативою ВПЦР у грудні 1917 р. відбуваються єпархіальні з'їзди, на яких обираються кандидати на Всеукраїнський собор. У ньому мали брати участь усі єпископи та члени ВПЦР, по одному священику й по двоє мирян від кожного повіту, 100 представників від військових частин і всі члени Передсоборної комісії.

З певних причин початок роботи Собору було перенесено на 7 (20) січня 1918 р. Тим часом вирішився конфлікт між митрополитом Володимиром і ВПЦР. На спільній нараді єпископів з ВПЦР було досягнуто рішення, що «ВПЦР разом з єпископами України є єдиним правним органом для скликання Всеукраїнського Церковного Собору. Внаслідок переговорів і компромісу митрополит Володимир став почесним головою Собору» [24]. Таким чином, ВПЦР стає легітимним, з церковної точки зору, та канонічним органом влади в українському православ'ї (курсив наш. – **О.Б.**).

Всеукраїнський Церковний Собор почав свою роботу 7 (20) січня 1918 року і проходив у зовсім інших умовах. У Росії владу захопили більшовики, з приходом яких відразу ж розпочався конфлікт РПЦ з новим урядом Росії – Раднаркомом на чолі з В. Леніним. Були випущені декрети, спрямовані проти християнських общин. Декрет від 4 грудня 1917 року позбавив РПЦ всіх земельних володінь; 11 грудня богословські учбові заклади були закриті, їх будинки і бібліотеки конфісковані; 18 грудня цивільна реєстрація замінила церковний шлюб і, нарешті, декретом від 20 січня 1918 року церква була відокремлена від держави та школа від церкви. Зауважимо при цьому, що на теренах України ці декрети не мали сили, тому що більшовицький уряд Росії фактично, не бажаючи того, сприяв усамостійненню українського духовенства й остаточному оформленню УПЦ, а Південні єпархії фактично опинились у політичній ізоляції [25].

На противагу більшовицьким декретам, втілення в життя яких залежало від присутності радянської влади, усі рішення Помісного Собору в Москві 1917-1918 рр. були чинними і в Україні, незалежно від політичних обставин. Більше того, на Всеукраїнському Соборі 1918 р. вони були визнані обов'язковими. Цілий ряд комісій (8 з 21) Всеросійського Собору очолювали або входили до їхнього складу представники українських епархій (Комісії богослужіння, проповідництва й храмів; Комісію церковної дисципліни; єдиновір'я і старообрядництва; церковно-приходських шкіл; Комісії з реформи духовних академій; викладання Закону Божого; юридичного та економічного становища духовенства та ін.). Комісію з церковно-приходських шкіл очолював архієпископ Херсонський Назарій (Кирилов).

Загалом Собор і акт відновлення Патріархату не лише започаткували новий важливий етап історії Російської Православної Церкви, а й значною мірою вплинули на церковне життя в Україні, яке до 1919 р. залишалося юрисдикційно підпорядкованим виключно вищій церковній владі в Москві [26].

Обрисуюмо основні моменти роботи Собору. На першій сесії було присутні 279 чоловік (увесь єпископат, уся ВПЦР - 60 чоловік, 100 представників від армії і виборні від повітів). Представників від Херсоно-Одеської епархії не було [27].

Більшість делегатів була налаштована проукраїнськи. Перед відкриттям сесії, щоб уникнути можливих інцидентів, єдиний архієрей, що підтримав «українців», Алексій, був заборонений Патріархом у служінні. Незважаючи на старання автокефалістів, перша сесія ні до яких рішень не привела. Члени Собору почали роз'їжджатися, коли до Києва підійшли більшовицькі загони. 19 січня сесія була перервана, а 26 числа Київ був уже зайнятий більшовиками. Питання про майбутнє Церкви відкладалося до нової сесії, і повинно було бути обговореним у епархіях. Питання про автокефалію навіть не піднімалося - проросійські кола бачили слабкість УНР і тягли час, гадаючи, що з її

падінням відіме й саме питання. Єдність церкви фактично «врятували» більшовики. Архієпископ Антоній (Храповицький), затятий ворог Рад і більшовиків, якось за часом сказав: «Зовсім було б лихо, так от, слава Богові, більшовички виручили!» [28]. Мабуть, найбільш примітною подією першої сесії став виступ О. Карпінського, комісара у справах сповідань (Департамент сповідань був утворений у грудні 1917 року), суть якого зводилася до того, що церква в Україні повинна бути автокефальною.

Відразу ж після закінчення першої сесії, ВПЦР, поповнившись новими членами, перетворилася у Кирило-Мефодіївське Братство і повела підготовку до нової сесії Собору. Однак інтерес до нього був ними втрачений ще в травні 1918 р., з моменту обрання «чорносотенними церковними колами» на єпархіальному з'їзді в Києві митрополитом Київським і Галицьким Антонія (Храповицького), «україножера», як називали його прибічники автокефалії. Як писав В. Липківський, цей крок цілком відповідав усій політиці Скоропадського, під час якої «настала пора повної реакції і повернення до «єдиної і неподільної», відновилися спроби відновлення перерваних революцією зв'язків України з Росією» [29]. Залишимо істинність цих тверджень щодо політики гетьмана осторонь, але підкреслимо їхню справедливість для характеристики настроїв духовенства і значної частини мирян, що вибрали на головну кафедру в Україні людину досить антиліберальних і антиукраїнських поглядів.

Друга сесія ВЦС відкрилася 20 червня 1918 року. Більшість на ньому мали прихильники єдності церкви, особливо після усунення членів колишньої ВПЦР із засідань Собору. Проросійське духовництво, розуміючи неможливість збереження дореволюційного устрою, виступило з ідеєю надання Українській Церкві автономії.

26 червня (9 липня) 1918 року було затверджене патріархом «Положення про тимчасове Вище управління Православної Церкви в Україні», яке проголошувало автономію УПЦ у канонічному єднанні з

Патріархом Всеросійським. Останній залишав за собою право благословляти Київського митрополита та скликати церковні собори в Україні, затверджувати зміни в системі вищого управління УПЦ, а також здійснювати вищий апеляційний суд над єпископами українських єпархій.

Друга та третя частини «Положення» свідчили про відновлення соборності УПЦ. Вищим органом церковної, законодавчої, управлінської та судової влади оголошувався Український церковний собор, засідання якого мав проводити митрополит Київський та Галицький [30].

Прийняття обмеженої автономії УПЦ не задовольнило більшість прихильників автокефального устрою. Цей стан справ намагався виправити гарячий прихильник автокефалії О. Лотоцький, на думку якого автокефалія Української церкви - це не лише церковна, а й національно-державна необхідність [31]. Цю ідею він розвинув на III сесії Собору, наголосивши у своїй доповіді 12 листопада 1918 р., що православна церква в Україні має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними церквами. Проте новий міністр М. Воронович, що 14 листопада 1918 р. замінив О. Лотоцького, не був прихильником автокефалії й ідеї Лотоцького реалізувала лише Директорія.

Одним з перших актів Директорії, після заняття нею Києва, став «Закон про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві» від 1 січня 1919 року. Відповідно до нього, вища церковна, судова, адміністративна влада належала Всеукраїнському Церковному Собору, рішення якого повинні були затверджуватися державними органами влади. Для керування справами створювався Український Церковний Синод у складі двох єпископів, одного протоієрея, одного диякона, одного священика, трьох мирян і одного священика від Військового Департаменту. До скликання Собору, на якому повинні були обиратися члени Синоду і потім затверджуватися урядом, вони

призначалися останнім. Утримуватися Церква повинна була на кошти, виділені державною скарбницею. Всі укази Синоду набирали сили після їхнього затвердження урядом, а за виконанням законів і постанов першого повинен був стежити державний представник. І, нарешті, у пункті 6 утверджувалося, що Українська Церква, її Синод і ієрархи «ні в якому разі не підкорятимуться Патріархові Всея Русі» [32]. Автором закону був В. Чехівський, голова Ради Міністрів і міністр закордонних справ в уряді УНР, згодом найвизначніший діяч УАПЦ.

Поряд з цим у законі було ряд положень, які не мали популярності серед кліру - в засіданнях Синоду вимагалася обов'язкова присутність міністра, і накази Синоду набирали чинності після затвердження урядом. Це давало змогу уряду втручатися в життя церкви, регламентувати її діяльність. Позитивний вплив на розвиток церкви мало те, що Директорія брала на своє утримання церковний клір, надавала йому ряд пільг. Більше того, посол УНР у Туреччині О. Лотоцький вів переговори з Константинопольським патріархатом про визнання УАПЦ. Але вакантний стан престолу Вселенського патріарха затягнув справу. Утвердити автокефалію в Україні не вдалося: Київ черговий раз захопили більшовицькі війська [33].

Закон Директорії не знайшов підтримки на Півдні України. 7 (30) січня 1919 р. Одеський митрополит Платон (Рождественський), який прибув до єпархії у грудні 1918 р., від імені Херсоно-Одеської єпархії висловив протест Директорії з приводу арешту архієпископів Антонія (Храповицького), Євлогія (Георгієвського) і Никодима (Кроткова), одночасно звинувативши Директорію в руйнуванні церкви шляхом домагання автокефалії. Згодом в Одесі почало діяти Вище церковне управління в Україні в складі Священного Собору єпископів (Синоду) та Вищої Церковної Ради [34].

Таким чином, лише в 1917 році, коли зник один із стержнів російського православ'я синодального періоду -

самодержавство - бажання фундаментальних реформ вилилося в бурхливу реформаторську повінь. Але майже всі заходи, проведені департаментами, міністерствами культів і сповідань українських урядів, громадськими організаціями та зібраннями духовенства реальних результатів не приносили. Величезні простори Східної і Південної України, що переходили з рук у руки то білих, то червоних, то зелених, були національним урядам невідконтрольні. Фактично робота з українізації богослужіння і викладання проводилася лише на Поділлі і частини Волині (між Києвом, Вінницею і Кам'янцем-Подільським), та й там зустрічала запеклий опір антиукраїнських сил, очолюваних єпископом Балтським (потім Подільським) Пименом (Пеговим) [35].

Характерною особливістю Півдня України було те, що її духовенство не мало такої національної самосвідомості, як у центральних єпархіях України. Воно продовжувало, протягом всього періоду національних змагань 1917-1920 рр. вважати себе монолітною «єдиносійською» організацією, що значно гальмувало демократизацію РПЦ навіть в роки бурхливих перетворень [36]. Цьому сприяв Одеський митрополит Платон (Рождественський), який разом з деякими іншими представниками вищої ієрархії - архієпископом Кишинівським Анастасієм, вікарієм Київським, єпископом Чигиринським Никодимом, митрополитом Київським Антонієм (Храповицьким) і архієпископом Волинським Євлогієм (Георгієвським) змушений був втекти через Константинополь до Сполучених Штатів, побоюючись арештів та репресій з боку радянської влади, що було дуже слушно на той момент [37]. Протягом 1920 року на Півдні України остаточно було встановлено радянську владу, що розпочало якісно новий період в історії Української Православної Церкви як в країні, так і в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ульяновський В. Церква в Українській

державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - К., Либідь, 1997; Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба гетьманату Скоропадського). - К., Либідь, 1997; Андрусишин Б.І. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР). - К., Либідь, 1997; Лаврик Г.В. Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні (1917-1923 рр.): Історико-економічний аспект: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Полтавський держ. педагогічний ін-т ім. В.Г. Короленка. - Полтава, 1996; Тригуб О.П. РПЦ на Півдні України в часи національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури. Збірник наукових праць: В 2-х томах. - Т.1. - Миколаїв-Одеса: Тетра, 2001. - С.287-292 та інші.

2. Пилявець Л. «Мусимо устроювати нашу Церкву...»: ідея автокефалії Української церкви у 1917 році // Людина і Світ. - 1999. - № 8 (серпень). - С. 9; Білокінь С.І. Православні єпархії України 1917-1941 рр. // Історико-географічні дослідження на Україні: Збірник наукових праць. - К.: Наук. думка, 1992. - С. 100-102.

3. Білокінь С.І. Вказ. пр. - С. 100-102.

4. Ibid. - С. 102; Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - С. 29.

5. Краткий статистический обзор условий религиозно-просветительной деятельности Российской Православной Церкви при изменении ее устройства в России и по отделению Церкви от государства [2 сентября 1918 г.] // Следственное дело Патриарха Тихона: Сборник документов по материалам Центрального архива ФСБ РФ. - М.: Памятники исторической мысли, 2000. - С. 429-432.

6. Пилявець Л. Вказ. пр. - С. 9.

7. Осипова Е.С. Церковь и Временное правительство // Вопросы истории. - 1964. - № 6. - С. 66.

8. Марчуков А.В. Борьба за автокефалию православной церкви на Украине в 1917-1919 гг. // Мир истории (электронный журнал). - 2000. - № 3. - <http://www.a2.ru/~historia/archive/03-00/marchukov.htm>

9. Лаврик Г.В. Вказ. пр. - Арк. 29.

10. Надтока Г.М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900-1917 років. - К., 1996. - С. 65.

11. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - С. 27.

12. Ibid. - С. 80.

13. Пилявець Л. Вказ. пр. - С. 10.

14. Тригуб О.П. Вказ. пр. - С. 288.

15. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - С.90, 97.

16. Пилявець Л. Вказ. пр. - С. 11.

17. Марчуков А.В. Вказ. пр.

18. Ульяновський В. Церква в Українській

- державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - С. 26; Пилявець Л. Вказ. пр. - С. 12.
19. Пилявець Л. Вказ. пр. - С. 12.
20. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - С. 137-140.
21. Цит. за: Марчуков А.В. Вказ. пр.
22. Марчуков А.В. Вказ. пр.
23. Пилявець Л. Вказ. пр. - С.14.
24. Ibidem.
25. Тригуб О.П. Вказ. пр. - С.289.
26. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - С.37.
27. Ibid. - С.159.
28. Цит. за: Марчуков А.В. Вказ. пр.
29. Липківський В. Православна Христова Церква українського народу. - Нью-Йорк, б.в., 1974. - С.28-29.
30. Надтока Г.М. Вказ. пр. - С.90.
31. Історія релігії в Україні. / А.М. Колодний (ред.), П.Л. Яроцький (ред.). - К.: Знання, 1999. - С.499.
32. Андрусишин Б.І. Вказ. пр. - С.42-43.
33. Історія релігії в Україні. - С.499-500.
34. Тригуб О.П. Вказ. пр. - С.290.
35. Біднов В. Церковна справа на Україні. - Тарнів, 1921. - С.26-31.
36. Тригуб О.П. Вказ. пр. - С.291-292.
37. Силантьєв В.И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. - Харьков, ХГПУ, 1998. - С.157.

Балягузова Ольга. Стан православної церкви в Україні у 1917-1920 рр.: український та регіональний аспекти

Автор розкриває основні віхи історії Православної Церкви в Україні періоду революційних подій 1917-1920 рр. Головна увага зосереджена на боротьбі українського духовенства та українських урядів за автокефалію й українізацію богослужінь. На загальному тлі автор висвітлює розвиток православної церкви у Південному регіоні та відношення місцевого духовенства до всеросійських й українських подій духовного життя.

Baljaguzova Olga. A condition of Orthodox Church in Ukraine in 1917-1920: the Ukrainian and regional aspects

The author reveals the basic marks of a history of Orthodox Church in Ukraine of the period of revolutionary events of 1917-1920. The main attention is concentrated on struggle of the Ukrainian clergy and the Ukrainian governments for autocephaly and ukrainization divine services. On the general background the author reveals development of Orthodox Church in Southern region and the relation of local clergy to the All-Russia and Ukrainian events ecclesiastical lives.

Надійшла до редакції 30.08.2007 р.